

Találkozásaim 1919-cel

Nehéz megszólalni ebben a „kultúrharcos” légkörben, amikor a nyilvánosságot, a médiát, az internetet és az iskolát szinte teljesen eluralják a szélsőjobboldali, kormányzati emlékezetpolitika történelemhamisításai, rágalmai, régi-új mítoszai, kriminalizáló zsurnálcikkei. Szakszerű érvekkel vitatkozni velük, különösen egy olyan „kényes” témáról, mint 1919, talán értelmetlen is. A tudományos és az igényes kulturális fórumok ritkulnak, ellehetetlenülnek (elég a Lukács Archívumra, a Politikatörténeti Intézetre, a CEU-ra, az egyetemek és az MTA megzsarolására utalnom); nem ritka, hogy elgyávulnak. A kulturáltan gondolkodók, a baloldali, a liberális, a demokrata-konzervatív állampolgárok egyre inkább azt tapasztalják: nemcsak a levegő fogy körülöttük, hanem egyre szűkebb térbe, szellemi végvárakba szorulva már csupán – önerősítőn (?) – egymással kommunikálnak. Jön a kvázi (lehet, hogy nemsokára a tényleges) illegalitás, netalán a gettósodás? Ugyanakkor a magunkban-egymásnak beszélés, a monómánia, a megújulásra képtelenség szindrómái is kiütközhetnek rajtu(n)k. Valódi diskurzusra így alig van esély.

Mégis – amíg lehet – kísérletet kell tenni rá. Annál is inkább, mivel nem egyetlen évről, az elhíresült 133 napról, a – hol pozitív, hol negatív konnotációval emlegetett – *kommünről* van szó, hiszen az 1917 és 1920 közötti, csaknem fél évtized egymás sarkába érő nemzetközi és magyar forradalmi/ellenforradalmi eseményei, illetve személyiségei aligha értékelhetők egymástól elszigetelten. Az első világháború kimenetele, az októberi orosz, majd a magyar, német, osztrák forradalmak, a baloldal kettészakadása szociáldemokrata és kommunista szárnyra, a Monarchia szétesése, a katonai intervenciók, a polgárháborúk, a „vörös” és a „fehér” terrorok, az új világrend intézményesülése, az önmagát keresztény-nemzeti kurzusként identifikáló magyar hatalom berendezkedése és Trianon – ha cezúrákkal, rendszerváltozásokkal is, de – egyetlen folyamatot képeznek. (Ideértve – egyebek mellett – Ady Endre és Szabó Ervin utolsó éveit, a *Nyugati* nagy korszakát, az avantgárd Kassák pályájának felívelését, vagy éppen

Szabó Dezső 1919-es berobbanását *Az elsodort faluval*.) Az időszak centenáriumi megemlékezéseket előhívó eseményei, szimbolikus és valóságos fordulatai, személyiségei csak egymás kontextusában érthetők meg és értékelhetők.

Mindezek okán is furcsa szöveggel válaszolok az *Eszmélet* megtisztelő fölkérésére, hogy adjak írást a Tanácsköztársaság 100. évfordulóját köszöntő összeállításba. Nem lévén a témakör szaktörténész kutatója, tudományosan újat és hiteleset írni nem az én kompetenciám. A hagyományosan „ünnepi” publicisztika, vagy egy mégoly védekező, akár anti-kultúrharcos indulatú évfordulós ünneplő szöveg sem az én műfajom. A pusztán ismeretterjesztő jellegű, másutt (oktatás, közmédia) egyébként nagyon is szükséges, amnézia- és hamisítás-korrigáló történeti összefoglalásra és szakirodalmi szemlére pedig aligha ezen a fórumon kellene vállalkoznom. De marad egy „műfaji” kiskapu, ti. hogy *személyes* és kutatói-tanári életutam 1919-cel érintkező pillanatait idézzem fel – remélhetőleg nem valamiféle nárcisztikus önfontosság-tudat jegyében, hanem a *narratív identitás* dokumentumaként, egyúttal talán mások számára is tanulságul.

Ha a Jan Assmann-i kategóriákban gondolkodunk, akkor 1919 mára kikerült a *kommunikatív emlékezet* övezetéből és a *kulturális emlékezet* részévé vált. Ez utóbbi színpén belül érhetjük tetten – a mindenkor aktuálpolitikai és szociálpszichológiai „szükségleteknek” megfelelően – a kultikus, a hagiografikus, a kincstári-bürokratikus, illetve a bűnbakképző, a historizáló, sőt a kriminalizáló változatokat. Most ez utóbbiak évadját éljük. Ezek prejudikált formáiból próbál kiszabadulni a tudományos emlékezet, pontosabban a *szakszerű történetírás*, amely az új dokumentumok, források, az utóélet történelmi fordulatai ihlette távlatos rálátások és az igényes viták önkorrekciós közegében működik. A szakma sem tudja azonban magát teljesen mentesíteni, sterilen elszigetelni a kulturális emlékezet, sőt a mindenkor „kultúrharcol” pillanatnyi állásától, bár fontos küldetése e pillanatnyiságok lehántása. Ebből a kettősségből lelek – ha lehetek e komoly témakör kapcsán is önironikus – egerútra a személyesség, a *narratív identitás* révén.

Egész eddigi életemben, pályámon gyakran érintett meg s került szóba 1917–1919 forradalmi időszaka, de nem kutatási témaként. Mégis – vagy talán éppen ezért – egyik meghatározó motívuma lett gondolkodásomnak, zaklatott hiteimnek, világképemnek, emberismeretemnek, a történelmi ellentmondások, kétarcúságok megélésének. A téma interiorizációjának első, gyermekkori emlékpontja,

hogy édesanyám többször mesélte: 1919. május elsején, 9 éves kislányként roppant élmény volt számára a „felszabadult” Margit-sziget, ahová immár belépődíj nélkül lehetett látogatni és ahol óriási vidám gyereksereggel találkozott. Igen, ma már tudható, hogy a Fővárosi Népbiztosság március végi rendelete nyomán április közepétől nyílt meg a sziget a széles, jórészt proletár közönség előtt. Anyám alsó-középosztályi gyerekként, de erős szolidaritási érzülettel rögzítette ezt a színes kavalkádot. Az ő emlékéit így adta tovább nekem, s épült be az én formálódó kulturális emlékezetembe.

Iskoláskorom március 21-i ünnepségei nem hagytak erős nyomot bennem, csak a harsány Rákosi-centrikus 1952–53-as rendezvényekre emlékszem, utólag tudatosítva, hogy Kun Béláról szó sem esett. 1958-ból viszont már felidéződik Kun Béla rehabilitációja (a fogalom használata nélkül), majd az, hogy a korábbi hazugságokat, elhallgatásokat korrigálandó hamarosan az ő alakja lett kötelező kultikus szoborrá merevítve. Ennek erkölcsi-politikai hitelt látszott adni az a tény, hogy Kun a frissen leleplezett sztálini terror áldozata volt. Mindez nehezen volt érthető egy eszmélkedő serdülő számára. Tetejébe általános iskolánkba, egy, az enyémmel párhuzamos osztályba, majd a Rákóczi gimnáziumban az enyémbe került Kun Béla Szovjetunióból hazatért unokája, aki körül – kompenzációként? – felettébb „furcsa dolgok” történtek. A személyiségi jogok tiszteletben tartása miatt nem részletezhetem, mi minden történt vele és velünk ezen évek alatt, csak annyit említek, hogy nagyon erős feszültség alakult ki közte és az osztály túlnyomó többsége között – nem politikai, hanem morális és „pedagógiai” okokból. A feloldatlan és kibeszéletlen feszültség mindmáig tart, sőt felnőtt korunkra erősen át is politizálódott, különösen az ő ideológiai, illetve hatalomérdekű fordulatai miatt. A személyes érzelmek szintjén ez bizony erősen befolyásolta bennem 1919 ambivalens képét, jóllehet rám legerősebben az iskolákban oktatott história és a tanáraim képviselte lojális, egyeseknél mereven hivatalos, másoknál szenvedélyesen átélt kommunista politikai nézetrendszer hatott.

A KISZ 1957. március 21-i megindulására (11 éves voltam) nem emlékszem, de később, a 60-as évek közepén és második felében aktív egyetemi kiszes voltam – elsősorban a kulturális szervezőmunkában, majd az ELTE BTK elhíresült, renitens KISZ-vezetőségében. Ekkortájt, 1967-ben lett elementáris olvasmányélményem Gyurkó László *Lenin, Október* című reformszocialista szellemiségű könyve, amely történelmileg és érzelmileg megalapozta az 1918–1919-es magyar forradalomról bennem formálódó felnőtt képet. Azután Hajdu Tibor

két könyvét vásároltam meg az őszirózsás forradalomról és a Tanácsköztársaságról (1968 és 1969) – már egyetemi ösztöndíjamból. A témakör iránti fokozódó intellektuális érdeklődésemet és érzelmi viszonyomat azonban továbbra is elsősorban személyek motiválták: mindenekelőtt József Farkas irodalomtörténész, aki még egyetemista koromban elindított szakmai pályámon, a *Politikatörténeti és az Irodalomtudományi Intézetben* lett mentorom. Négy monumentális dokumentumkötete („Mindenki újakra készül...” 1959–1967) és monográfiája (a „Rohanunk a forradalomba”. *A magyar irodalom eszmélése 1914–1919.* 1957, 1969²), majd tanulmánykötetei szemléletükben és módszertanilag is vonzóak bizonyultak számomra, jóllehet már akkor is tudtam, hogy a kor politikai legitimációs terében cenzurális és öncenzurális korlátok miatt – minden korrektségük, higgadságuk ellenére – túlzottan teleologikusra és egyoldalúra sikerültek. Az pedig sajátosan alakította a hozzá és munkáihoz fűződő viszonyomat, hogy József Farkas a *Magyar Rádióból* történt 1957-es elbocsátása után, s később, párttagságának helyreállítását követően is „privátim” folyamatosan kritikus szellemű volt a Kádár-korszak politikai-ideológiai közállapotait illetően. Amint lehetett, kiegészítette az 1960–70–80-as évtizedekben megjelent dokumentumközléseit és tanulmányait, de *nem állt át* a másik oldalra, nem áldozta föl szakmaiságát és baloldaliságát a rendszerváltozás oltárán. Másokkal együtt az ő rezignált, de egyértelmű emberi-világnézeti hűsége is megerősítette bennem *1917–1919 történelmi progresszivitásának*, ezen belül a Tanácsköztársaság szociális, művelődési, külpolitikai és katonai törekvései nemzeti voltának *hitelét*. Amit ugyanakkor kétségtelenül komorrá hangoltak a forradalmak, a szociáldemokrata-kommunista mozgalmak működésének ellentmondásai és egyes vezetőinek téves döntései, megalapozatlan illúziói, tragikus hibái, esetenként menthetetlen, véres bűnei. (Miként ez korábbi és későbbi forradalmakban is szinte szükségszerűen megtörtént.)

Visszatérve értelmiségi pályám elejére: az 1970-es években további olvasmányélmények is nagy hatással befolyásolták 1919-képemet, a legerősebben Sinkó Ervin *Optimistákja*, illetve a regény moszkvai sorsát „megéneklő” *Egy regény regénye*. Emellett Kassák Lajos, Lengyel József és mások memoárjai, s 1919 előzményeként Ady Endre, Jászi Oszkár és Szabó Ervin szenvedélyes publicisztikája. Természetesen, ahogy a tudós szerzők esetében is megtapasztaltam az elvszerű önkorrekciókat, az én „hétköznapi”, értelmiségi történelemszemléletem is alakult. Ami az előbbit illeti: a leginkább tiszteletre méltó példa

számomra Hajdu Tiboré: az 1968–1969-es 50. évfordulót követő években és évtizedekben s most, a 100. évfordulón is aktívan és önértékesen van jelen a forradalmakkal és egyéniségeivel foglalkozó magas színvonalú, kontinuitást és árnyaló innovációt képviselő tudományos munkáival. Engem – a fent említett okokból – személyesen is megrázott Borsányi György kitűnő *Kun Béla-életrajzá*nak 1979-es zárólása (gyakorlatilag betiltása), majd a Kun Béla-centenárium (1986) idején a *Magyar Rádió* egyik vezető posztján megtapasztaltak. A szintén, de már korábban, 1969-ben betiltott *Agitátorok* c. film (rendezte Magyar Dezső) 80-as évek eleji zártkörű élménye szintén fölkapart, már csak azért is, mivel a fiatal „amatőr” szereplők közül többen, Földes László (Hobó), Bódy Gábor, Révai Gábor, Dobai Péter személyes ismerőseim is voltak. Általában is kétségbe ejtett és ejt a forradalmak – korántsem fekete/fehér – egyéniségeinek egyoldalú és végleges megítélése, olykor elhallgatásszerűen a baloldalon is. A számos ilyen tünet közül említem például az átszervezett-megújult *Mozgó Világ* 1984/8. számának betiltását Krausz Tamás és Rákai István igényes és marxista szellemű Trockij-tanulmányai miatt, vagy a – mégoly ellentmondásos – hazai baloldali tradíció (pl. Lukács György, Szabó Ervin, Károlyi Mihály, Kunfi Zsigmond) amnéziás-szemérmes-hátráló kezelését az MSZP egyes vezetői részéről, máig.

Jöllehet irodalomtörténeti érdeklődésem – „elhagyva” az 1960-as években kutatott magyar barokk irodalmat (Gyöngyösi István, Zrínyi Miklós) – máig elsősorban József Attilára és baráti körére, az 1930-as évekre koncentrálódik, munkáim során többször is belebonyolódtam 1917–1919-be. Az *Irodalomtudományi Intézet*ben első megbízásom a Kassák avantgárd köréből induló, tehetséges Révai József *Ifjúkori írásai* szövegkritikai kiadásában való részvétel volt (F. Majlát Augusztia szerkesztőtársaként, Akadémiai Kiadó, 1981), de nem hallgattam későbbi, 1945 utáni pályája sötét oldaláról sem. A Lukács György iránti, az évek során fokozódó érdeklődésemet megerősítette az a szerencse, hogy állástalanként, Sziklai László meghívására 1991-től az MTA *Lukács Archívumában* (LAK) dolgozhattam. Komoly források és disputák közegében, itt szembesültem a tudós-ideológus 1918–1919-es világnézeti-politikai váltásával, marxista-kommunista fordulatával és a Tanácsköztársaság alatti értékteremtő, minőségelvű művelődéspolitikusi szerepével. A poroszói „tizedelés” tényei és megítélésbeli disputái viszont – „baloldali pacifista” lévén – megrendüléshez, a forradalmi erőszakkal kapcsolatos szellemi-erkölcsi tépelődéshez vezettek, végül is – azonban elfogadtam Hajdu Tibor,

Lengyel András és Mesterházi Miklós – egyáltalában nem „mentegő”, de tényszerű, kontextualizált – álláspontját: a tizedelés ott és akkor nemzeti katonai érdekeket védett; mint eszköz, első világháborús (sőt később is gyakorolt) szokás volt; nem Lukács rendelte el (de aláírta); és nincs egyértelmű bizonyíték valamennyi kivégzés végrehajtására. A LAK munkatársaként Lukács 1919-es kultúrafelfogásának elemzésére és egyetemi tanítására is kedvet kaptam, annál fájdalmasabb, hogy – mint annyi fontos műhelyt, ahol életem során dolgozhattam, kutathattam – a Lukács Archívumot is fölszámolta az Orbán-rezsim, nem utolsósorban a Lukács elleni rágalmak paranoid és manipulatív súlykolása révén.

Visszatérve szakmai találkozásaimra 1919-cel: a József Attila–Fejtő Ferenc–Mónus Illés kutatáslogikai szalon jutottam el *Kunfi Zsigmondig*. Az ő életművéből – hosszabb bevezető tanulmánnyal ellátva – terjedelmes válogatást adtam közre 2001-ben (Új Mandátum Kiadó), nagy hangsúlyt téve az 1918–1919-ben népbiztossá lett tanár-politikus modern és demokratikus kultúrafelfogására, teoretikus érzékenységre, a tankötelezettségi korhatár felemelését célzó küzdelmeire. A baloldali szociáldemokrata Kunfi munkásságának, rokonszenvesen moralista értelmiségi-politikusi pályájának megismerése és értelmezése nem csupán jelentősen árnyalta 1918–1919-ről formálódó ismereteimet és érzelmeimet, hanem sajátos emberi példát is jelentett számomra. Anélkül persze, hogy szoborrá, tévedhetetlen, hibátlan életűt akarnám stilizálni pályáját és egyéniségét. Kunfi a proletárdiktatúra egyes konkrét intézkedéseivel folytatott, egyre élesebb vitái, majd a Kormányzótanáccsal való szakítása és emigrációja ellenére, az 1920-as évekbeli polémiaiban sem vonta vissza 1918–1919 forradalmi ívének *egységben látását*, saját felelősségvállalását, 1919. március 21-i *igen-jét* a pártegyesülésre, a Tanácsköztársaság kikiáltására és programjára. Nem tagadta meg a 133 napot. Olyan ember volt, aki – saját szavaival – „igazán forradalmi lázadó lélek, akinek a szocializmus valóban lelki szükséglet és erkölcsi énjének egy darabja”.

Nem akarom olvasmánynaplóvá egyszerűsíteni találkozásaimat 1919-cel, jóllehet a 2000-es évektől kezdve igyekeztem s igyekszem elolvasni szinte minden friss szakmunkát a Tanácsköztársaságról és kontextusáról. Nem csupán ezek értelmezései és vitái, de ethoszuk is hatottak-hatnak identitásomra és 1919-képemre. A már említettek mellett, hadd utaljak Apor Péter, Ormos Márta, Romsics Ignác, Tamás Gáspár Miklós, Varga Lajos, Vörös Boldizsár könyveire és esszéire; az pedig külön öröm, hogy a fiatal történészgenerációból

Balázs Eszter, Csunderlik Péter, Konok Péter és mások milyen innovatív szellemben foglalkoznak ezzel az időszakkal. Nagyon friss szellemű és nyelvezetű a *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről* című (Egry Gábor szerkesztette) könyvecske, amelyet minél több fiatallal is elolvastatnék: meggyőzőn és olykor frivol ironia kíséretében polemizál a különböző régi és új keletű rágalmakkal, hamisításokkal. S most, 2018 decemberében, amikor még nem ismerjük a kommünhöz kapcsolódó centenáriumi publikációk zömét, remélhető, hogy 2019 tavaszára további igényes szakmunkák is napvilágra kerülnek.

Mára egyértelmű, hogy 1917–1919 narratív identitásom egyik meghatározó (persze nem „problémátlan”) élményévé, tematizációjává lépett elő. Talán mások számára sem érdektelen *személyes vallomásom*: az első világháború okozta traumákból, a brutális szociális elnyomásból és a nacionalizmusok pusztításából kinőtt nemzetközi és hazai forradalmi hullámot viszonylag egységesnek, a történelmi szükségszerűség jegyében lezajlott, de nem teleologikusan, nem alternatívák nélkül végbement folyamatként élem meg. A folyamatnak voltak a baloldali, a szocialista világgép és a történelem menete felől sem „menthető”, olykor véres hullámai, de mélyárama, küzdelmeinek tétje, iránya mégis csak a XX. századi emberi-közösségi felszabadulás és emancipáció volt. E világtörténelmi vállalkozás sorsa ma, a XXI. század második évtizedében rosszul áll, s ebben „nem teljesen vértlen” 1917–1919 sem, de bűnbakká aligha tehető meg. Ha voltak, lehettek is alternatívák a mégoly szűk kényszerpályán, a „mi lett volna ha” kérdése történelmietlen. Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság végül is *nem tévútja a magyar históriának*, nem a nemzeti kultúra mélypontja volt, hanem annak *szerves része*, annál is inkább, mivel például éppen a művelődésügy, a kultúrafelfogás tekintetében, a radikális rendszerváltoztatás ethoszában ma is időszerűek egyes demokratikus célkitűzései és eredményei.

Ahogy a népbiztos Lukács György annak idején – ma talán utópisztikusnak tűnő messianizmusmal – hirdette: a valódi demokraciának elengedhetetlen feltétele „a kultúra tényleges birtokbavétele” a legszélesebb néprétegek által, a kultúra „megszokássá” válása. A *Tanácsköztársaság* kultúrpolitikájának credóját, célját 1919. április 20-án abban fogalmazta meg, hogy „a kultúra, a műveltség összekötő kapocs legyen az emberek között, nem pedig elválasztást, kasztokra való bomlást előidéző elv”.